



(Əvvəli qəzetimizin 1 may 2021-ci il tarixli sayında)

1988-ci ildən Dağlıq Qarabağın erməni əhalisi arasında millətçilik əhval-ruhiyyəsi sürətlə və geniş miqyasda qızışdırılmağa başlandı. Fevralın 13-də isə Xankəndi şəhərində "Qarabağ Ermənistanı birləşdirsin" şüarı altında ilk kütləvi mitinq keçirildi.

Bununla Xankəndidə vəziyyət getdikcə mürəkkəbləşdi, kütlə vilayət və respublika rəhbərliyinin idarəçiliyindən çıxdı. Sonuncu sovet rəhbəri, ermənipərəst M.Qorbaçovun başçılıq etdiyi mərkəzi hakimiyyətin isə 70 il yolverilməz hesab edilmiş bu özbaşınalığa seyrci münasibəti vəziyyəti daha da qəlizləşdirdi. SSRİ rəhbərliyi vilayətdə ermənipərəst Arkadi Volskinin rəhbərliyi ilə Xüsusi İdarəetmə Komitəsi yaratmaqla Dağlıq Qarabağın idarəçiliyini birbaşa mərkəzə tabe etdi. Çox keçmədən məlum oldu ki, bu komitənin əsas missiyası vilayətdə Azərbaycanın suveren hüquqlarının bərpasını təmin etmək deyil, Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlı əhalinin köçürülməsinə, Qarabağın təcridcən Ermənistanı birləşdirilməsinə nail olmaqdır.

Xüsusi İdarəetmə Komitəsi Dağlıq Qarabağın guya "sosial iqtisadi geriliyini" aradan qaldırmaq üçün iqtisadi cəhətdən Azərbaycandan qat-qat zəif olan Ermənistanın sənaye və kənd təsərrüfatı rəhbərlərini Xankəndiyə dəvət etdi. Bu bədnam komitə burada Ermənistanın sənaye və kənd təsərrüfatı idarələrinin filiallarını açmaqla, Qarabağla Ermənistanın bağlılığını daha da artırmaqla gələcəkdə vilayətin Ermənistanı birləşdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır.

1988-ci ilin noyabr ayında

ları Qarabağa azərbaycanlılara qarşı döyüşməyə gətirilirdi.

1988-ci ilin payızında artıq ermənilərin hərbişdirilmiş silahlı dəstələri Qarabağın meşələrində görünməyə başladılar. Onlar saqqallarını uzadaraq meşələrdə yaşayır, DQMV-nin yerli rəhbərliyi tərəfindən silah-sursat və ərzaqla müntəzəm təmin olunurdular. Saqqallıların vəzifəsi azərbaycanlıların yaşayış mərkəzlərində təxribatlar, sui-qəsdlər törədərək əhalini daim qorxu və vahimə içərisində saxlamaqla bərabər, rəhbərlərindən gələn növbəti təlimatlara əməl etmək idi.

Mərkəzi hakimiyyətin iradəsinə qarşı çıxma bilməyən Azərbaycan rəhbərliyinin isə erməniləri sakitləşdirmək üçün

hüquq normaları ilə ziddiyyət təşkil edən qərar qəbul etdi. Bu qərara görə, digər bir dövlətin ərazisinin bir hissəsi—"Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsi qonşu Ermənistan Respublikasının ayrılmaz hissəsi" elan edilirdi. Ermənistan SSR Ali Sovetinin qeyd edilən qərarı bu ölkənin silahlı qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasına qarşı silahlı təcavüzünü rəsmiləşdirdi.

Münaqişənin qanlı müharibəyə çevrilməsi gedişində Ermənistan hakimiyyəti Qərbi Azərbaycanda öz doğma ərazisində yaşayan azərbaycanlıları tarixi torpaqlarından deportasiya etməklə kifayətlənmiş və 1988–1994-cü illərdə Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü davam etdirir.

çox yaşayış məntəqəsi dağıdılmış və qarət edilmiş, mülki əhalinin, ümumilikdə, 9 milyon kvadratmetrik sahədə evləri, dövlət müəssisələri və sosial obyektlər dağıdılmış və yandırılmışdır.

Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi ilə 1994-cü ilin 12 may tarixində tərəflər arasında atəşkəs

SSRİ süqut etdikdən sonra bu regionda itirilmiş mövqelərini qaytarmaq və daha da gücləndirərək, regionda öz hegemonluğunu bərpə etməyə çalışır. ABŞ və Avropa İttifaqı isə, öz növbəsində, Xəzər hövzəsindən təbii enerji resurslarının dünya bazarına nəqli məqsədilə transmilli layihələr

çalanmasını, azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasətinin həyata keçirilməsini bu ərəzələrdə məskunlaşmış ermənilərin öz müqəddəratını təyin etmək kimi qiymətləndirmə cəhdləri beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə zidd idi və həqiqəti əks etdirmirdi. Bütün bunlardan

Azərbaycan–Ermənistan müharibəsinin tarixi və geosiyasi kökləri



Ermənistan SSR-in alüminium zavodlarından birinin filialının Şuşa şəhərinin cənubunda yerləşən Topxana meşəsində tikintisinə başlandı. Topxana Azərbaycan üçün yalnız meşə, təbiət qoruğu gözəllik rəmzi deyildi, bu nadir meşəlik ərazi xalqın qəhrəmanlıq tarixi və milli qürur mənbəyi kimi tanınmışdı. Odur ki, Ermənistanın Topxanaya olan bu təcavüzü onsuz da əsəbləri tarıma çəkilməmiş Azərbaycan xalqının milli qüruruna toxunaraq ölkəni ayağa qaldırdı. Laçından, Şuşadan başlanan etirazlar Bakıda əzəmətli xalq hərəkatına çevrildi. Bu hərəkat çox qısa müddətdə bütün Azərbaycana yayılaraq Sovet İttifaqını kökündən silməyə başladı. Çünki qonşu respublikanın təcavüzündən qorunmayan xalq öz azadlığı və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəyə qalxdı.

Buna cavab olaraq ermənilər Dağlıq Qarabağda etnik təmizləmə işlərini daha da sürətləndirdilər. Qarabağda azərbaycanlıların öz doğma yurd-yuvalarından qovularaq çıxarılması getdikcə kütləviləşirdi. Ermənilər yollarda pusuqlar qurur, azərbaycanlıların nəqliyyat vasitələrinə hücumlar təşkil edir, sui-qəsdlər törədirdilər. Hər gün bu yollardan keçən onlarca Azərbaycan vətəndaşı bədən xəsarətləri alırdı. Artıq dünyanın bir çox tanınmış erməni terrorçu-

ümitsiz cəhdləri bir fayda vermirdi. Ermənilər dinc qonşuluğu düşmənçiliyə çevirirdilər. Artıq Tbilisidən "Dağ tülküsi" ləqəbli general Arkadi İvanoviç Ter-Tadovesyan, əslən ABŞ-in Kaliforniya ştatından olan, Livan vətəndaşı, qanlı terrorçu "Abo" ləqəbli Monte Melkonyan, İrəvan şəhərindən Tatul Karapetyan kimi xüsusi təlim görmüş insan qatilləri öz silahlı dəstələri ilə Qarabağda azərbaycanlılara qarşı vuruşmağa gəlirdilər. Meşələrdə erməni millətindən olan qaniçən saqqallı insanların peyda olduğu barədə müxtəlif vahiməli xəbərlər azərbaycanlıların yaşayış məntəqələrində sürətlə yayılırdı.

Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi etnik azərbaycanlıların 1988–1989-cu illərdə cəmi bir neçə ay ərzində öz tarixi torpaqları olan indiki Ermənistan Respublikası ərazisindən deportasiyası və bu dövlətin zor tətbiq etməklə yeni ərəzilər əldə etmək siyasəti ilə qarşısızalmaz bir bəlaya çevrildi. Münaqişənin davamında Ermənistan Azərbaycanı qarşı silahlı təcavüzə və əsassız ərəzi iddialarını gerçəkləşdirməyə başladı.

Ermənistan SSR Ali Soveti "Ermənistan SSR ilə Dağlıq Qarabağın birləşdirilməsi haqqında" 1 dekabr 1989-cu il tarixli beynəlxalq

mişdir. 1991-ci ildə SSRİ-nin süqutu zamanı başlanan qanlı savaflarda Azərbaycana qarşı Ermənistanın silahlı qüvvələri ilə yanaşı, dünyanın müxtəlif ölkələrinin vətəndaşları olan etnik ermənilərdən ibarət silahlı müzdlular dəstəsi və beynəlxalq erməni terror təşkilatları iştirak etmişlər. Bu hərbi təcavüz nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi, o cümlədən keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti, eləcə də ona bitişik 7 rayonun (Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan) əraziləri işğal edilmişdi.

Bundan başqa, Azərbaycanın sərhəddən rayonlarının da bir sıra yaşayış məntəqələri işğal olunmuş (Naxçıvan MR, Qazax, Tərtər, Ağcabədi, Gədəbəy) və həmin ərəzilərə ciddi zərər (Ağstafa, Beyləqan, Tovuz) vurulmuşdur.

Ermənistanın silahlı təcavüzü nəticəsində 20 min azərbaycanlı həlak olmuş, 50 min insan yaralanmış və müxtəlif dərəcəli xəsarət almış, 5 mindən artıq azərbaycanlı əsir və itkin düşmüşdür. Ermənistanın öz ərazisində və işğal etdiyi Azərbaycan ərəzilərində həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 1 milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünü çevrilmişdir. Müharibə nəticəsində 900-dən

haqqında protokol imzalandı. Bundan sonra 26 il müddətində münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsi ilə bağlı ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçiliyi ilə uzun və özünü danışıqlar başladı. Minsk qrupunun həmsədr ölkələri olan ABŞ, Rusiya və Fransa prezidentlərinin bəyanatlarında təcavüzkar ölkə ilə təcavüzə məruz qalan ölkə arasında heç bir fərq qoyulmamış, təcavüzkdən BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrində ifadəsini tapmış beynəlxalq hüquq normalarına riayət edərək, işğal altında olan ərəziləri dərhal və qeyd-şərtsiz azad etmək tələb olunmuşdur. Vasitəçilər münaqişənin sülh yolu ilə həllinə nail olmaq üçün təcavüzkar Ermənistanı qarşı heç bir siyasi təsir göstərməmişlər.

Azərbaycan strateji baxımdan Rusiya, Türkiyə və İran arasında birləşdirici bölgədir, Şimal–Cənub, Şərq–Qərb strateji xətləri bu bölgədən keçir. Təbii enerji ehtiyatlarının (neft və qaz) Xəzər hövzəsindən dünya bazarına nəqli marşrutları isə (Bakı–Supsa və Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəmərləri, Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəməri) Azərbaycanı Avropa-ya birləşdirir.

ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrleri olan Rusiya, ABŞ və Fransanın Cənubi Qafqazda öz geostrateji maraqları var. Rusiya

reallaşdırır və bu vasitələrlə regionda öz mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışır.

Münaqişədən faydalanmaq istəyən Ermənistan siyasətçiləri Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü və ölkəmizin ərəzilərini işğalını "Dağlıq Qarabağ xalqının öz müqəddəratını təyin etmək və müstəqillik uğrunda milli-azadlıq hərəkatı" kimi qəbul etməyə çalışırdı. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində məskunlaşmış gəlmə erməni əhalini heç bir halda "Dağlıq Qarabağ xalqı" adlandırmaq olmaz. Onlar Dağlıq Qarabağda məskunlaşmış etnik erməni icmasıdır və bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasındakı milli azlıqlardan biridir. Digər tərəfdən, erməni xalqı Ermənistanın təmsalında öz müqəddəratını təyin edib və Azərbaycan torpaqlarında indiki Ermənistan adlı dövləti yaradıblar. Xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun həyata keçirilməsi və bu hüquqa hörmət prinsipindən suveren və müstəqil dövlətin ərəzi bütövlüyünü, yaxud siyasi birliyi tamamilə və ya qismən pozan, ya da parçalayan hər hansı əməllərə yol vermək olmaz.

Dağlıq Qarabağ regionu və ətraf rayonlarda baş verən silahlı toqquşmaları, Azərbaycan ərazisinin silah gücü ilə par-

çığış edən Prezident İlham Əliyev dünyanın ən nüfuzlu qurumlarının və ölkəmizdə keçirilən beynəlxalq məclislərin tribunalarında davamlı olaraq bəyan edirdi ki, Azərbaycan dövləti öz ərazisində ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına heç bir halda imkan verməyəcək.

Elə buna görə də ötən ilin payızında çoxillik sülh danışıqlarının dalana dirəndiyi və işğalçı Ermənistanın hərbi təxribatlarının davam etdiyi bir şəraitdə beynəlxalq hüququn həmin müddəalarını əsas tutaraq, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsində ifadə olunmuş, 27 il yerinə yetirilməmiş tələbləri Azərbaycan dövləti özü hərbi yolla gerçəkləşdirdi. Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağda "Dəmir yumruq" adı altında həyata keçirilən Vətən müharibəsi Qarabağ uğrunda II savaşı xalqımızın tarixi Zəfəri ilə sona çatdırdı. Dövlətimizin başçısı, qalib sərkərdə İlham Əliyevin dediyi kimi, artıq Qarabağ münaqişəsi və onun qanlı səhifələri olan Qarabağ müharibələri arxada qalmış, tarixə çevrilmişdir.

Faiq İSMAYILOV,
AMEA Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun əməkdaşı